

Het mystieke moment van René Girard

René Girard is allesbehalve een mysticus. Allereerst is hij een theoreticus van het conflict, van de rivaliteit, van het geweld. De fraaie zinsnede van de mysticus Nicolas Cusanus, de *coincidentia oppositorum*, het samenvallen van tegendelen, reflecteert bij Girard geen mystiek inzicht maar tekent uit hoe twee ogenschijnlijk zeer verschillende mensen of partijen in hun ruzies op elkaar gaan lijken. Ze opponeren zich en begrijpen zichzelf als essentieel onderscheiden van de ander, maar ze schreeuwen op dezelfde manier, schelden op dezelfde manier en slaan elkaar uiteindelijk op dezelfde manier dood. Zelfs in dat opponeren, waar wij tegenwoordig meestal het woord 'polarisatie' voor gebruiken, ziet Girard de symmetrie van het geweld, een woord dat in de mystieke context van Cusanus een volledige andere, vaak heel serene en vredige wereld oproept.

Het woord 'mystiek' komt maar weinig voor in Girards oeuvre.¹ Een van de weinige voorbeelden vinden we in een gesprek met Benoît Chantre in *Battling to the End*, waarin hij het met betrekking tot Friedrich Hölderlin spreekt van een 'mystiek quiëtisme'.² Bij mensen die zowel belangstelling hebben voor mystiek als voor de mimetische theorie van Girard komt met enige regelmaat de vraag naar boven: wat is er op dit gebied geschreven? Er is wel wat, maar veel is het niet. Girard schrijft zelf over Augustinus, Simone Weil, maar daalt niet echt af in Meister Eckhart of de grote Spaanse mystici van de 16^e eeuw zoals Teresa van Avila. Er is geen sprake van een consistente theoretische vormgeving van een mimetische benadering tot mystieke teksten.

Toch biedt de theorie van Girard in het domein van de mystiek zeker inzichten. Het aan Girard ontleende begrippenkader dat ik in mijn boek *De overtocht: Filosofische blik op een psychose* naar voren heb gebracht, kan grotendeels worden ingezet om bepaalde mystieke fenomenen te beschrijven en helpen inzichtelijk te maken.³ Het mag bekend verondersteld worden: er is veel overlap tussen psychoses en mystieke ervaringen. Als in een psychose het subject met het model gaat samenvallen, waaruit de megalomanie ontstaat die zo karakteristiek is voor veel psychoses, dan gebeurt zo iets op geleide of gecontroleerde manier in de mystiek. De mysticus ondergaat een godscontact, communiceert met iets transcendent en tast naar woorden om die ervaringen te beschrijven. Als er over godservaringen wordt gesproken, dan zijn model en subject elkaar altijd zeer nabij – zoals bij zwarte godservaringen in het extatisch geweld, zoals in de grijze en zwabberende godservaringen van de psychose, en zoals dus ook bij witte en lichtende godservaringen in de mystiek... alhoewel je ook bij mystici altijd waakzaam moet zijn voor ongecontroleerde zelfverheffingen.

Voor het centrale antropologische verschijnsel waar de hele mimetische theorie om draait, gebruikt Girards verschillende termen zoals 'sacrificiële crisis', 'mimetische crisis' en 'crisis van verschillen'. Voor het beschrijven van psychose of mystiek gaat mijn voorkeur uit naar de laatste term. Wat in het oergeweld op antropologisch niveau gebeurt, gebeurt in een psychose op psychologisch niveau. De grenzen tussen Mij en de Ander vervagen, de verschillen verdwijnen. Ik heb herinneringen aan intense gevoelens van liefde, van eenheid, van hoe gedachten of woorden van een ander elke externaliteit verloren en ook mijn gedachten en woorden bleken te kunnen worden. Eén met de wereld – in het

hoogtepunt van een beetje psychose kun je dat uren, ja zelfs dagen achtereen zijn. Maar naast al dat prachtige mystieke gezinder in je hoofd kunnen deze eenheids-gevoelens ook curieuze, zonderlinge en soms zelfs schandelijke en gevaarlijke vormen aannemen.

Zo herinner ik me dat ik regelmatig naar de friettent ging tegenover het huis van mijn ouders waar ik in de dagen van mijn geestelijke turbulenties verbleef. Ik heb dat niet beschreven in mijn boek, ja, een aantal herinneringen zijn pas na het schrijven ervan teruggekeerd of helderder geworden. En als ik me opnieuw verplaats in die periode, mijn adolescentie, dan herinner ik me ook dat ik indertijd neerkeek op cafetaria-bezoekers. Als ik zelf een keer, getergd door een hevig verlangen naar een frikandel dit lustoord binnentrad, dan voelde het bijna alsof ik zondigde. De identiteit die je als adolescent aan het opbouwen bent is misschien nog heel pril en fragiel, maar je hebt er toch al een jaar of wat aan getimmerd. Er is een waardestelsel ontstaan, er is een vorm van smaak ontstaan – er is een verschil ontstaan tussen ‘wat je wel doet’ en ‘wat je niet doet’, waar je boven meent te staan en waar je geen deel meer aan probeert te hebben. De daaruit voortvloeiende gedragscodes stutten die prille, beginnende identiteit.

Het waren deze muren, en het nog half afgemaakte metselwerk eromheen, die in de psychose zoals ik die meegemaakt heb aan het verbrokkelen raakten. In de waanzin verviel het onderscheid tussen de gecultiveerde semi-intellectueel die ik wilde worden en nog niet eens wás, dit tegenover het ordinaire vreetvolk dat zich in friettentten te buiten gaat aan frietjes speciaal, kroketten en wat daar nog mee te koop is. Kort voor mijn psychotische cafetaria-gang had ik net in Nietzsche gelezen hoe Zarathustra van de berg afdaalde. Ook ik wilde op mijn manier afdalen naar de mensen. En aangezien er geen bergen zijn in Nederland liep ik naar de laagste plaats die ik op dat moment kon vinden: de cafetaria tegenover het huis van mijn ouders.

In het wegvallen van dit verschil, van waaruit ik als jongmens enigszins boven het maaiveld meende te kunnen uitsteken, zit een sereen element. Laten we ons geen illusies maken over mystici. De contemplatieve oefenaar, zittend in een verstilde lotushouding en daarmee diepe verbondenheid met de kosmos suggererend, kan ondertussen in de stroom beelden die aan zijn geheime innerlijke geestesoog voorbijtrekt, een heel assortiment fastfood-artikelen voorbij zien komen. Als Teresa van Avila zegt dat God ook in de potten en pannen huist, dan is er geen reden waarom Hij de frietovens en de bakpannen in het hedendaags cafetariawezen zou willen vermijden. Mystiek is gerelateerd aan het toelaten van al het menselijke dat in mij op kan wellen. Niets menselijks is mij vreemd... Je beweegt je voorbij de wereld van oordeel, moraliteit, rationaliteit, resulterend in gevoelens van verbondenheid met anderen die zeer diep kunnen zijn.

Waanzinnigen en mystici betreden hetzelfde terrein, een gebied waar verschillen verdwijnen. Daarbij is het alleen de mysticus die weet terug te keren naar het gebied dat door verschillen wordt beschermd. Er is geen verschil tussen waanzinnige indifferentiatie en mystieke indifferentiatie. Indifferentiatie, het verdwijnen van verschillen, is wat het is. Er bestaat geen pseudo-mystiek, er bestaan alleen pseudo-mystici. Er bestaat alleen de pretentie deel te hebben gehad aan mystieke ervaringen door het tastende mystieke taalgebruik na te bootsen, waarmee je misschien een publiek voor de gek kan houden maar niet een echte Zen meester. Maar toch, in de waanzin kunnen diezelfde eenheidsgevoelens leiden tot vreemd en ontremd gedrag. In mijn geval bleef ‘plat gedrag’ grotendeels beperkt tot een markant hoge *fast food* consumptie. Maar zeker zijn er veel extremere vormen van psychotische ontregelingen en ontremmingen, waarin mensen gaan vloeken of zich overgeven aan erotische excessen. En ja, zelfs alles

wat je in je zindelijkheidstraining hebt geleerd is niet per definitie veilig voor de bressen die de psychotische feedbackloops in het geaccultureerde Zelf – wat ik in mijn boek het ‘empirische zelf’ noem – kunnen slaan. Wat in de mystiek een tijdelijke uittreding is uit de eigen identiteit, gevolgd door een herintreding in een ‘normaal’ dragend zelf, kan in een psychose leiden tot extreme vormen van zelfverlies en grensoverschrijdend gedrag.

Dat wat ik het mystieke moment in Girard noem, is ook een moment waarin de grenzen tussen Zelf en Ander wegvallen. Bij mijn weten is er in zijn oeuvre slechts één vindplaats waar het in alle explicietheid gezegd wordt, te weten het laatste hoofdstuk van zijn eerste boek *Mensonge romantique et vérité romanesque*. Ik besteed er ook de nodige aandacht aan in *De overtocht*. Ik wil de cruciale passage hier citeren:

Triomferen over eigenliefde is jezelf loslaten en de anderen naderbij komen, maar in een andere zin is het jezelf naderbij komen en de anderen loslaten. De eigenliefde meent voor zichzelf te kiezen, maar ze sluit zich zowel van zichzelf als van de ander af. Het overwinnen van de eigenliefde doet ons diepgaand afdalen in het Ik, en geeft ons tegelijk kennis van de *Ander*. Op een bepaalde diepte is er geen verschil tussen het geheim van de *Ander* en ons eigen geheim. Alles wordt de romancier geschonken wanneer hij dit Ik bereikt, het Ik dat ‘waarachtiger’ is dan waar iedereen mee pronkt.⁴

Girard heeft het hier over Marcel Proust, maar – beweer ik, ook in mijn boek – veel meer nog over zichzelf. Niets menselijks is mij vreemd, zegt Girard hier, ook niet het kuddegedrag waarmee ik me altijd van anderen heb willen distantiëren. In deze ontdekking kom ik anderen meer nabij en tevens kom ik daarin ook mezelf meer nabij. Ik ben niet wezenlijk anders dan anderen, niet wezenlijk beter, hoogstaander – er is een mystiek verbond tussen mij en die anderen waar ik zolang op neergekeken heb. Het is in deze mystiek te noemen ervaring – waarin de scheidslijn tussen Zelf en Ander even kan worden gesuspendeerd – dat er iets belangrijks gebeurt. Dit is het moment waarin de mimetische theorie wordt geboren.⁵ We kijken hier naar haar wieg, of misschien moeten we schrijven ‘kribbe’. In plaats van een mystieke leer te ontwikkelen zal Girard als academicus de wereld gaan vertellen wat hij in zijn moment van intense bevrijding heeft ontdekt, namelijk dat *niemand* vrij is van kuddegedrag. Dat wordt de missie waar hij zich zijn leven lang – en een lang leven zal het worden – voor zal blijven inzetten.

Een belangrijk element in deze mystieke ervaring is de ontkoppeling van trots en eenzaamheid. Overwinnen van trots is de Ander nabij komen. Het gaat hier niet om een vorm van moralisme, maar om een bepaalde psychologische werking die het je onmogelijk kan maken je nog op een normaal menselijke manier met anderen te verbinden. Net zoals ik in mijn psychose ‘de cafetaria-ganger in mijzelf’ ontdekte, of net zoals, in de periode die hij later zou benoemen als zijn ‘bekering’, Girard het ‘kuddedier in zichzelf’ ontdekte, wordt daarmee een waarachtig gelijkwaardige relatie gelegd tussen mij en een substantieel deel van de mensheid. En, laten we eerlijk wezen, veel van wat mensen over die gelijkwaardigheid met anderen beweren is lipservice, of valse bescheidenheid... Of zoals George Orwell het uitdrukte: *All people are equal, but some people are more equal than others*.

Ben je het pad ingeslagen van het ontwikkelen van een scherpere, intelligentere, hoogstaandere, edelere identiteit, dan groeit de eenzaamheid navenant. In sommige gevallen leidt dit tot psychologische

heroïek, zoals bij Friedrich Nietzsche of Martin Heidegger. In andere gevallen lijdt het tot een eenzaamheid die op het laatst nauwelijks meer te verdragen is, zoals bij Dostojevski. Diens held van het Ondergrondse heeft als devies: 'Ik ben alleen, en zij zijn allen' – een regel die vaak door Girard geciteerd wordt. Het is in dit enorme lijden – ik zou het existentialistisch lijden willen noemen – dat de trots kan breken, zoals dat gebeurde bij Dostojevski en zoals dat ook gebeurd is bij Girard. Of het ook bij Marcel Proust is gebeurd moeten we nog eens keer goed door-analyseren, want de analyses die Girard biedt, hoe inzichtrijk ze ook zijn, munten niet altijd uit in precisie.

Ik wil eindigen met een andere ervaringsdeskundige die bekend is met de eindeloze eenzaamheid die een verstriktheid in de trots kan geven. Het is een popzanger, Don McLean, die de onvergetelijke regel – *You're deep inside the pride parade, but where do you belong?* – op zijn naam heeft staan. Wanneer we het contact verliezen met religieuze instituties die ons vertellen dat trots een zonde is, dan kan trots een val worden. [The Pride Parade](#) is ook de titel van deze song van Don McLean. Het refrein van deze song doet sterk denken aan Dostojevski's man van het Ondergrondse:

*But your friends are together
Where the people are all gathered,
All along the road you traveled all your way.*

Misschien heeft McLean Dostojevski gelezen, misschien ook niet. Het doet er niet toe, de ervaring is universeel en is door duizenden mensen in duizenden variaties ondergaan. Soms, in een feestende stad, zie je een jonge jongen lopen met een intens droevig gelaat, zodat het vermoeden op kan komen dat deze nog vele eenzame kilometers te gaan heeft.

Deze regel – *you're deep inside the pride parade, but where do you belong?* – vat het eigenlijk allemaal samen. Sommigen zullen zich ontwikkelen als een Nietzscheaanse held, andere zullen zich in de armen van Jezus werpen. In dit lied is het een vraag: waar wil je heen? Waar ben je thuis? Uiteindelijk zijn deze verstrikkingen van trots en ijdelheid, van afgunst en ressentiment eindig. Er kan een keuze gemaakt worden, een keuze om te ontsnappen. Ik weet niet of Don McLean ooit religieus is geworden, maar als ik de violen aan het eind van dit lied hoor opkomen – precies bij de regel die ik hier geciteerd en becommentarieerd heb – voel ik dat iets als genade aan het opkomen is...

¹ In de meeste gevallen wordt het woord in een kritische betekenis gebruikt, in het Engels dan vaak gespeld als 'mystique'.

² René Girard, *Battling to the End: Conversations with Benoît Chantre*. East Lansing: Michigan State University Press, 2010, p.123.

³ Voor meer informatie zie <https://bronnenpagina.nl/de-overtocht/home>.

⁴ René Girard, *De romantische leugen en de romaneske waarheid*. Gorredijk: Noordboek, 2022, p.319-320.

⁵ In het laatste hoofdstuk van *Wat vanaf het begin der tijden verborgen was...* komt Girard op deze ervaring beschreven in de *Mensonge* terug en is het opnieuw Marcel Proust die de belangrijkste literaire context vormt. Girard schrijft daar: 'Zelfs op het gebied van het onderzoek naar de natuur, die tegen de voortgang van de kennis toch niet dezelfde obstakels opwerpt als de mens, is er bij degenen die de beslissende intellectuele doorbraken tot stand brengen altijd sprake van een overgang van de ene mentale wereld naar de andere; het is een gebeuren dat latere onderzoekers, die niet kunnen begrijpen hoe en waarom het gebeurt, vaak als "mystiek" kenmerken.' Zie de paragraaf onder het hoofdje 'Offer en psychotherapie', Kampen: Kok Agora, 1990, p. 456-461.